

Jong, M. A. G. de, *'Staat van oorlog'. Wapenbedrijf en militaire hervorming in de Republiek der Verenigde Nederlanden 1585-1621* (Dissertatie Leiden 2002, Hilversum: Verloren, 2005, 383 blz., €35,-, ISBN 90 6550 792 2).

De auteur had duidelijk de ambitie om een nauw causaal verband te leggen tussen wapenproductie enerzijds en militaire hervormingen in de Republiek anderzijds. Daarin is hij naar ons aanvoelen tot op zekere hoogte geslaagd. Bijzonder interessant is het tweede deel waar het 'Aanbod' of de wapenproductie besproken wordt. Hierbij wordt erg duidelijk het belang onderstreept van het controleren van zeeroutes in de Noordzee en in de Baltische Zee, wat essentieel was voor het aanvoeren van de nodige grondstoffen en half afgewerkte produkten uit Zweden en andere regio's rond de Baltische Zee. Wel had het belang van de Maasvallei voor de verbinding met het Luikse en met Lotharingen iets meer benadrukt mogen worden. Ook de rol van het buitenland bij het tot stand komen van een wapennijverheid in de Republiek is goed geaccentueerd. Iets minder gelukkig zijn de daarbij horende schema's die niet steeds overduidelijk zijn. Bij het bespreken van 'gunstige ondernemerscondities' had meer beklemtoond mogen worden dat het wegvallen van Antwerpen als concurrent van essentieel belang is geweest voor het tot stand komen van de zogenaamde 'Gouden eeuw' in het noorden. Het hoofdstuk 'Ondernemerstactieken' is erg leesbaar en interessant. Het is echter de vraag in hoeverre de hier aangehaalde gevallen representatief zijn voor de tactieken en de gedragingen van de ondernemers in de Republiek als zodanig.

Het meest interessant lijkt mij het laatste hoofdstuk. Hier slaagt de auteur er erg goed in een verband te leggen tussen enerzijds de noden van de overheid op het vlak van bewapening en de financiële middelen die de overheid wil inzetten om die noden te leningen, en anderzijds hoe het privé initiatief inspeelt op de beschikbaar gestelde financiële middelen en de materiële noden qua bewapening van de overheid. Het geheel is voldoende gedetailleerd uitgewerkt, maar toch niet zo dat het overdreven is.

Minder enthousiast ben ik over het eerste deel waar de 'vraag' behandeld wordt. Vooral bij de eerste paragraaf waar het Staatse leger behandeld wordt heb ik bepaalde bedenkingen. De paragraaf over de 'schaalvergroting' geeft cijfers qua aantal manschappen die mij bijzonder hoog lijken te zijn; zeker voor het einde van de zestiende en het begin van de zeventiende eeuw. Mogelijk zijn die cijfers wel juist, maar dan zijn het duidelijk momentopnames. De organisatie van de maatschappij in het algemeen en van de economie in het bijzonder liet rond 1600 niet toe om lange tijd grote aantallen manschappen op de been te houden. Ofwel was het een eerder kleine troepenmacht gedurende een lange tijd, ofwel gold het een grote troepenmacht gedurende een korte tijd. De schaalvergroting waarvan de auteur gewaagt op het einde van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw is een schaalvergroting die eerder op haar plaats is in het Frankrijk van de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Graag had ik eveneens iets meer benadrukt gezien dat het militaire herstel van de Republiek na 1588 ook het gevolg is van het overlijden van Farnese en

diens opvolging door Fuentes, die een veel minder geslaagde politiek gevoerd heeft. Ook de voortdurende financiële problemen van de Spaans-Habsburgse monarchie in de tweede helft van de zestiende eeuw hebben het herstel van de Republiek vanaf 1588 erg in de hand gewerkt. Dat Farnese tussen 1579 en 1592 erg succesvol was heeft onder meer te maken met het feit dat gedurende dat decennium de aanvoer van edel metaal uit de Amerikaanse kolonies een nieuwe piek bereikte. Dit doet geen afbreuk aan de waarde van Farnese als diplomaat, politicus en militair; het verklaart dit alleen. Ook hebben wij problemen met de tegenmarsen op het slagveld waarvan de auteur gewaagt. Rekening houdend met het feit dat er geen rookvrij kruit was, komt het ons bevreemdend voor dat dergelijke tegenmarsen veel resultaat kunnen hebben gehad. Veelal had men de grootste moeite om de vijand en de eigen troepen van elkaar te onderscheiden.

Wat betreft de standaardisatie van vuurwapens is het zo dat deze ontwikkeling reeds ingezet werd in het begin van de zestiende eeuw. In werkelijkheid dient men echter te wachten tot het einde van de zeventiende eeuw, alvorens van een werkelijke standaardisatie kan gesproken worden. Ook wat betreft de paragraaf 'regelmatige betaling van de troepen' beperkt de auteur zich er toe om te zeggen hoe het normaal gesproken *de iure* diende te gebeuren. Of het in de werkelijkheid echter ook zo gebeurde is een heel ander verhaal. Mogelijk was dit wel het geval bij de Staatse legers, maar dan was de situatie daar toch totaal anders dan in de rest van West-Europa op dat moment. Hetzelfde kan gezegd worden over de paragraaf 'logistieke en financiële organisatie'. Dit erg belangrijke gegeven voor het laatstzestiende-eeuwse leger wordt in nauwelijks twee pagina's afgehandeld. Ook hier krijgen wij weer geen analyse van de feiten zoals zij werkelijk zijn geweest, maar wel een exposé van de feiten volgens de wetten en ordonnanties.

De eigenlijke hervormingen van de landmacht door prins Maurits worden nauwelijks besproken. Qua verhouding vinden wij 27 pagina's voor de organisatie en de behoeften van de landmacht erg krap. Zeker wanneer wij het vergelijken met de 75 pagina's die worden besteed aan de marine en aan de koopvaardij en met de 27 pagina's besteed aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie en haar voorcompagnieën. Ondanks het erg spectaculaire van de Verenigde Oost-indische Compagnie blijft dit toch een randgegeven binnen het geheel van de Republiek; zeker voor wat betreft de door de auteur bestudeerde periode.

Alles samengenomen een interessant boek. Het eerste deel, in verband met de aard van de vraag en de organisatie van het Staatse leger en de vloot, leest duidelijk het meest vlot. Het lijkt mij echter wetenschappelijk het minst interessant en op bepaalde punten mogelijk betwistbaar. Het tweede deel, waar het aanbod en de wapenproductie behandeld worden, leest voor de leek mogelijk iets saaier, doch het is wetenschappelijk verreweg het meest interessant.

Etienne Rooms

Horsten, F. H., *Doorgaande wegen in Nederland, 16e tot 19e eeuw. Een historische wegenatlas* (Amsterdam: Aksant, 2005, 138 blz., €60,-, ISBN 90 5260 158 5).

Naar onze maatstaven vormden de beschikbare wegen in ons land tot diep in de negentiende eeuw slechts primitieve verbindingen. Verharde wegen bestonden nauwelijks. Bijna alle landverbindingen waren klei-, zand- of veenwegen, die in het gunstigste geval met wat puin of schelpen waren verhard. Het vervoer over deze wegen verliep uiterst moeizaam. In het natte seizoen veranderden veel wegen in een bijna ontoegankelijke modderbrij. Elders waren ze in de zomer bij langdurige droogte moeilijk begaanbaar vanwege het mulle zand. Binnenschepen en trekschuiten vormden in ons natte land dan ook heel lang de belangrijkste vervoermiddelen. Toch mag het belang van het wegennet niet worden onderschat. In de hooggelegen delen van ons land vormden de wegen vaak de enige beschikbare verbinding, in de kustprovincies vormden ze een belangrijke aanvulling op de aanwezige scheepvaartverbindingen.

Tot dusverre was over de loop van de doorgaande wegen en de ontwikkeling van het wegennet in de periode vóór 1850 slechts weinig bekend. Oude kaarten zijn vaak onbetrouwbaar, de literatuur verschaft weinig gegevens en de archieven zijn nooit systematisch op relevant materiaal doorzocht. Daarin kwam in 1992 enige verandering, toen een proefschrift van Frits Horsten over het verloop van doorgaande wegen verscheen. Dit proefschrift is thans omgewerkt tot een fraaie historische atlas met reproducties van oude kaarten en prenten. Hierin wordt het beschikbare kaartmateriaal geïnventariseerd, de ontwikkeling van het wegennet geanalyseerd en wordt getracht om het verloop van de voornaamste doorgaande wegen in 1600, 1810 en 1850 te reconstrueren. Daarnaast geeft de atlas een beknopt overzicht van de verkeerskundige ontwikkelingen en de problemen waarmee het toenmalige wegverkeer te kampen had.

De oudste kaarten waarop het verloop van de wegen in ons land is afgebeeld dateren uit de zestiende eeuw. Pas vanaf 1600 is het kaartmateriaal echter omvangrijk genoeg voor een poging om het landelijk net van doorgaande wegen te reconstrueren. Deze reconstructie is voor de periode rond 1600 vrij moeilijk. Immers, de beschikbare kaarten zijn soms onnauwkeurig, ze vertonen onderling aanzienlijke verschillen, veel kaarten geven een overvloed aan verbindingen zonder dat duidelijk is welke de belangrijkste waren, en de kaarten geven geen beeld van de kwaliteit van de verschillende verbindingen. Vooral deze laatste factor was van belang. Vaak maakte het verkeer afhankelijk van de weersomstandigheden en het jaargetijde van verschillende verbindingen gebruik. In de zomer ging de rit dan over harde kleiwegen, terwijl mulle droge zandwegen zoveel mogelijk werden vermeden. In de winter waren juist de kleiwegen onbruikbaar en voerde de route over hoge gronden over de dan wel harde zandwegen. Om tot zijn keuze van het verloop van de doorgaande wegen te komen, heeft de auteur steeds aangenomen dat de kortste